

ROUTE

EDUCATIONAL & SOCIAL SCIENCE JOURNAL

ISSN: 2148-5518

Volume 11, Issue 5, September 2024, p. 97-108

ArticleHistory:

Received

19/07/2024

Accept

22/09/2024

Available

online

30/09/2024

Article Information

Article Type: Research Article

This article was checked by iThenticate.

Doi Number: <http://dx.doi.org/10.17121/ressjournal.3571>

**FAKE NEWS SPREAD IN ONLINE MEDIA DURING THE
SECOND KARABAKH WAR**

**İKİNCİ KARABAĞ SAVAŞI DÖNEMİNDE ONLINE MEDYADA
YAYILAN SAHTE HABERLER**

**Ali Murat Kırık¹
Nigar Samadli²**

Abstract

This study addresses the challenges faced by journalism, which has transitioned to a new dimension through the integration of mass communication activities into digital platforms. Concepts such as fake news, disinformation, post-truth, and misinformation are examined, with a focus on the journalism policies of digital media during extraordinary situations like war. The research specifically takes the Second Karabakh War as a case study, analyzing examples of fake news that circulated in Azerbaijani media during the conflict. In this context, the study scrutinizes the fake news identified by the Fakt Yoxla website, which operates as a fact-checking site in Azerbaijan, during the Second Karabakh War. The study concludes by discussing the measures that can be taken against fake news spread during wartime and offers recommendations for combating the risks of disinformation that may arise with the involvement of artificial intelligence in the future.

Keywords: Fake News, Disinformation, Post-Truth

Özet

Bu çalışmada, kitle iletişim araçlarının faaliyetinin dijital ortamlara entegre etmesi süreciyle yeni bir boyuta geçiş yapan haberciliğin karşılaştığı sorunlar ele alınmıştır. Sahte haberler, dezenformasyon, gerçek-ötesi, misinformasyon gibi kavramlar incelenmiş, savaş gibi olağanüstü durumlarda dijital medyanın habercilik politikası konusuna değinilmiştir. Özellikle II Karabağ savaşının örnek alındığı bu araştırmada, savaş döneminde Azerbaycan medyasında yayılan sahte haber örnekleri incelenmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'da haber doğrulama sitesi olarak faaliyet gösteren Fakt Yoxla websitesinin İkinci Karabağ Savaşı döneminde tespit ettiği sahte haberler irdelenmiştir. Araştırmanın sonucunda, savaş döneminde yayılan sahte haberlere karşı alınabilir önlemlerden bahsedilmiş, ileri dönemde yapay zekanın da katılımıyla oluşabilecek dezenformasyon risklerine karşı mücadele etme önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sahte Haberler, Dezenformasyon, Gerçek-Ötesi

¹ Prof. Dr. Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü murat.kirik@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5771-4843.

² Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü, samadlinigar@outlook.com, ORCID: 0009-0007-9820-3672.

GİRİŞ

90`lı yıllardan itibaren internet alanındaki teknolojik gelişimlerle medyanın yeni mecralara taşınması haberciliğin farklı bir boyuta geçişini sağlamış ve sonuçta ortaya yeni bir kavram, internet haberciliği çıkmıştır. Çevrimiçi platformların ve sosyal medyanın yükselişi, yeni dijital medya biçimlerinin daha yerleşik medya türlerini nasıl altüst ettiğinin başlıca örneği olarak gösterilebilir. Böylece internete erişimi olan herkes geniş bir kitleye ulaşma olanağına sahip olmakta ve bu da medyanın demokratikleşmesine yol açmaktadır (Alzubi, 2023: 237) Bu demokratikleşme sonucunda haberciliğin internet mecrasına taşınması kendisiyle olumlu ve olumsuz bir sıra yenilikler de getirmiştir.

Dijital medya sayesinde internet gazeteciliği, teknik ve finansal açıdan büyük yatırımlar istemeyen, basit tekniklerle haber oluşumunu sağlayan ve geleneksel medyanın bütün özelliklerini barındıran bir yapıya dönüşmüştür. Dijital medyanın yaygınlaşmasının bir sonucu olarak dijital grafik, video ve animasyonu da içeren yeni görsel diller ortaya çıkmıştır. İzleyiciler, artan etkileşim ve gerçekçilik nedeniyle bu tür medyaları giderek daha fazla tercih eder duruma gelmiştir (Akarcan, 2024: 48). Bütün bu olanaklar zamanla geleneksel yayıncılık yapan medya kurumlarının dijital alana taşınmasını ve internet yayıncılığının hızlı bir şekilde yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Sunulan bütün bu avantajların yanı sıra dijital medya internet haberciliğini bir takım yeni sorunlarla da karşılaştırmıştır. Geleneksel kitle iletişim araçlarındaki yalan ve gerçeği kasten yanıltmak farklı boyutlara taşınmış, sahte haberlerin hızlı bir şekilde yayılması ve önlenemesinin daha da zorlaşmasına yol açmıştır. Eski bir kavram olmasına rağmen yalan haberin günümüzde daha ciddi bir sorun olmasının en büyük nedeninin yeni medya olduğu söylenebilir. Editoryal denetimden uzak kullanıcı türevli içerikler, kimi zaman sadece beğeni almak uğruna yalan bilgilerden oluşturulabilmektedir (Nazlı ve Kara, 2020: 132) .

Böylece internet haberciliğinde dezenformasyon, misenformasyon, manipülyasyon gibi kavramlar zamanla daha önemli sorunlar haline gelmiş, hedef kitleyi yönlendirmekte kitle iletişim araçlarının elinde etkili bir silah haline gelmiştir. Bu da haberciliğin objektiflik ve tarafsızlık gibi etik kurallarının ihlal edilmesine yol açmıştır. İnternet haberciliğinin sunduğu olanaklara karşı ortaya çıkan sorunlar kriz durumlarda daha farklı boyutlara taşınmakta, kitleyi öngörülmesi ve mücadelesi güç olan bilgi kirliliğine maruz bırakılmaktadır (Aydın, 2023: 2605). Dezenformasyon ve gerçek ötesi haberlerin kolay ve hızlı şekilde yaygınlaşmasına yol açan savaş gibi olağanüstü durumlarda sahte haberlerle mücadelenin farklı yöntemleri sunulmaktadır.

Bu bağlamda, araştırmada yeni medyanın olumlu ve olumsuz yönleri, geleneksel medyadan dijital medyaya geçiş sürecinde ortaya çıkan etik sorunlar ele alınacak, haberciliğin internet mecrasına taşınması ve teknolojik gelişimlerle daha da büyük bir sorun haline gelen sahte haberler, özellikle dezenformasyon, misenformasyon, manipülyasyon ve post-truth kavramları açıklanacaktır. Aynı zamanda internet haberciliğinde ortaya çıkan bu tür sorunlar seçilmiş örnekler üzerinden incelenecek, II Karabağ savaşı döneminde haber kirliliğine ve güvenliğe yönelik alınan tedbirlerin ne kadar etkili olduğu ortaya çıkarılacaktır. Araştırmanın veri toplama yönteminde içerik analizi tekniği kullanılacak, örnekler 27 Eylül-10 Kasım II Karabağ Savaşı dönemi ile sınırlandırılacaktır. Çalışmada, Azerbaycan`da doğruluk kontrolü yapan faktyoxla.info internet sitesinin tespit ettiği sahte haberler incelenecektir.

Geleneksel Medyadan Dijital Medyaya Geçiş Sürecinde Ortaya Çıkan Yenilikler

İnternet alanında yaşanan teknolojik gelişmelerin, geleneksel kitle iletişim araçlarının yeni mecralara taşınmasını ve zamanla konvansiyonel yayın yapan medya kuruluşlarının dijital alana geçiş yapmasını sağladığı söylenebilir. Teknolojik gelişimle yaşanan hızlı değişim, beraberinde yeni tanımlar ve kavramlar da ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, yeni medyaya verilen farklı tanımların bazılarında değinmekte fayda vardır. Yeni medyayı tanımlayan, onun doğasını, gücünü ve farklı özelliklerini ortaya koyan çalışmaların çoğunda Manovich'in geliştirdiği prensiplerin izi görülmektedir. Bu prensiplere göre yeni medya, sayısal temsil, modülerlik, değişkenlik, otomasyon ve kod çevrimi ışığında tanımlanmıştır. Manovich yeni medyayı her şeyden önce sayısal formata çevrilen klasik medyum olarak görmektedir (Manovich, 2001: 27- 48).

Misçi'ye göre, yeni medya, gelişen ve internet teknolojilerinin etkisiyle birlikte geleneksel medyanın dijital ortama dönüştürülmesi olarak da ifade edilmektedir. Bu dijital ortam kullanıcılarına etkileşimli bir alternatif sunmaktadır (Misçi, 2006: 128). Lister yeni medyanın tanımlayıcı temel karakterlerini sayısal, etkileşimli, hipermetinsel, sanal, ağsal ve simülasyon şeklinde sıralar (Lister, 2009: 13).

Teorisyenlerden Jan Van Dijk yeni medyanın sayısal yapı, interaktif olma ve entegre olma özelliklerini öne çıkarır. Dijk interaktifliğin yani etkileşimin 3 seviyede gerçekleştiğini öne sürmektedir: Bunlardan ilki düşük interaktivite, ikincisi eşzamanlılık, üçüncüsü ise etkileşim kuran tarafların yoğun karşılıklı iletişiminin olduğu yüksek interaktivite basamağıdır (Dijk 2006: 10). Aynı zamanda alanla ilgili diğer çalışmalardan farklı olarak yeni medyanın entegrasyon özelliğinin olduğunu da aktarmaktadır. Bu özelliğe göre dijital medya, birden fazla medya içeriğinin tek bir araçta meydana gelmesini ve kullanılmasını kastetmektedir.

Yeni medyanın en belirgin 3 özelliğinin etkileşim, kitlesizleştirme ve eşzamansızlık olduğunu vurgulayan Everett M. Rogers da özellikle etkileşim özelliğine dikkat çekmiştir. Buna göre, medyaların yeni etkileşim yetenekleri geleneksel iletişim sistemlerini dönüştürerek kaynak ve hedefin karşılıklı şekilde içeriği manipüle edebilecek bir iletişim düzeyine ulaşmasını sağlamıştır. Rogers alanla ilgili diğer çalışmalardan farklı olarak yeni medyaların kitlesizleştirme (demassification) özelliği olduğunu vurgulamaktadır. Kitlesizleştirme yeteneği ile heterojen hedeflere homojen kitlesel içerikler göndermenin yerine kitleyi oluşturan her bireyin ortak ve benzersiz özelliklerine sistem üzerinden otomatik ulaşarak özel içerikler gönderilebilme erdemidir (Rogers, 1986: 5-7).

Haber yapmanın yeni yöntemi olan internet haberciliği bütün bu hızlı değişim ve gelişimin sonucunda birçok sorunlarla da karşılaşmıştır. Dijital mecrada sürekli haber sağanağına maruz kalan kullanıcılar kolayca yanlış bilgiler ve sahte haberlerle de karşılaşabilmekte ve bu durumda önlenmesi güç olan etik sorunlar ortaya çıkmaktadır. Geleneksel yöntemlerle yayıncılık yapan medya araçlarından farklı olarak internet gazeteciliğinde daha sık rastlanan kontrol sorunu bu bilgi kirliliğinin önlenmesini etkisiz kılmaktadır. Sonuçta internet haberciliğinde sahte haberler ve onların farklı türleri ortaya çıkmaktadır.

İnternet Haberciliğinde Sahte Haberler ve Türleri

Dijital medyaya taşınan habercilik, beraberinde yeni sorunlar da ortaya çıkarmıştır. İnternet haberciliğinde geleneksel kitle iletişim araçlarına nazaran daha çok sahte haberlerle karşılaşmakta, aynı zamanda kontrolünün sağlanması da daha zor hale gelmektedir. Bu bağlamda internet ortamlarında yapılan

haberlerde karşılaşılan dezenformasyon, misenformasyon, manipülyasyon ve post-truth kavramları incelenecektir.

Dezenformasyon

Dezenformasyon kavramı ilk olarak 1949 yılında kullanılan Rusça kökenli bir kelime olup, Sovyetler Birliği'nde Stalinist bilgi kontrol politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (Karlova ve Fisher, 2013: 2-4). Bilim adamı Don Fallis ise dezenformasyonu, “yanıltıcı bilgi” olarak tanımlamış, “dezenformasyonda bilgiler yanlış olabileceği gibi, doğru bilgilerle de dezenformasyon yapılabilir” şeklinde açıklama getirmiştir (Fallis, 2014: 622).

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerle dijital mecralara taşınan kitle iletişim araçlarında çeşitli dezenformasyon yöntemleri de ortaya çıkmıştır. Örneğin bilgisayar korsanları, saygın kurumların, büyük haber ve medya kuruluşlarının internet sitelerini doğrudan taklit ederek değiştirmiş ve bu mecralardan yanlış bilgiyi kasıtlı bir şekilde yaymıştır. İnternet kullanıcılarını kandırmaya yönelik yayılan bu bilgiler, sahte ya da modifiye edilmiş görseller, dezenformasyonu yaygınlaştırmış ve kolaylaştırmıştır. Dezenformasyonun internet ortamında kolay ve hızlıca yayılmasında rolleri olan internet trolleri, “paid posters” ya da “paid blogger”lar pazarlama ve halkla ilişkiler konusunda resmi kurumlar, özel şirketler, hatta hükümetler için bile dezenformasyon uygulamaktadır.

Misenformasyon

Medya aracılığıyla gerçek bilginin eksik veya yanlış şekilde sunulması olarak ifade edilen misenformasyon, Oxford İngilizce sözlüğünde “yanlış ya da yanıltıcı bilgiler” olarak tanımlanmıştır (Stahl, 2006: 84).

Misenformasyon ve bilgi arasındaki ilişki ile ilgili farklı bir yaklaşımda bulunan Christopher Fox, bilginin doğru olmak zorunda olmadığını savunarak misenformasyonun da bir bilgi türü olduğunu ileri sürmüştür. Bu bakımdan, bilginin bir çeşidi olan misenformasyon diğer deyişle eksik bilgi olarak ifade edilebilir. Çünkü eksik gibi görünen bilgilerin doğru, güncel ve bilgilendirici olma ihtimali mümkündür (Agbedo and Krisagbedo, 2014: 17).

Dijital medyanın gelişimiyle internet misenformasyonunun oluşumunda ve yaygınlaşmasında önemli araçlardan biri olmuştur. Özellikle sosyal ağlarda sıkça karşılaşılan misenformasyon örnekleri terör saldırılarında ve seçim süreçlerinde daha çok rastlanmaktadır. Sosyal medya mecralarındaki sahte hesaplar misenformasyonun da oluşumunda asıl pay sahipleri olarak bilinmektedir.

Manipülyasyon

Manipülyasyon kavramı TDK sözlüğünde “yönlendirme, seçme, ekleme ve çıkarma yoluyla bilgileri değiştirme” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Kelime anlamı ise kaynaktan gelen bilginin, hedef kitleye ulaştırılması aşamasında yeniden kurgulanması olarak belirtilmiştir. Diğer bir tanıma göre, manipülyasyon başkalarının ihtiyaç duymadığı halde kendi istek ve arzularını bazen zarar bile vererek kabul ettirme sanatıdır (Pratt, 2017: 2-3).

Gelişen dijital tekniklerle içeriklerin aktarılması ve yayılması daha da hızlı ve kolay hale gelmiş, fakat teknolojik kolaylık beraberinde “dijital manipülasyon” kavramını da ortaya çıkarmıştır. Dijital manipülasyon, resimlerin ve fotoğrafların bilgisayar ortamında özel yazılımlar kullanılarak değiştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi olarak tanımlanır (Yamı, 2009: 50). Fotoğrafın özünü değiştirmeye yönelik olan bu yazılımlar, gerçeklerin çok daha farklı biçimde algılanmasına, haberin objektiflik ve doğruluk payının sorgulanmasına yol açmaktadır.

Post-Truth

2016 yılında Oxford sözlüğü tarafından yılın kelimesi seçilen “post-truth” kavramı; “nesnel gerçeklerin, kamuoyunu şekillendirmede kişisel duygu ve düşüncelerden daha az etkili olduğuna” işaret eden bir anlayıştır (McIntyre, 2018: 5). Post-truth (gerçek-ötesi) kavramının anlamı bireyin zihniyetinin gerçeği öğrenmek veya sorgulamak değil, kendi bakış açısına uygun olarak ya da çevresel faktörlerden etkilenerek inanmak istediği gerçeğe inanma eğilimi göstermesi şeklinde açıklanmaktadır.

Ralph Keyes bireyin yalan söyleme davranışının nedenlerini araştırmış ve dürüst olmak nasıl ki öğrenilen bir davranışsa yalan söylemenin de öğrenilen bir davranış olduğunu belirtmiştir. Post-truth çağının baş aktörlerinin ise gazeteciler, siyasetçiler, din adamları ve hikaye anlatıcıları olduğunu vurgulamıştır (Panorama, 2024).

Sanal mecralardaki haber sağanağıyla ilgili yaşanan bilgi patlamasıyla post-truth kavramının yayılması daha da güçlenmektedir. “Sosyal medyada sapla samanı birbirinden ayıracak, farklı bakış açıları ortaya koyarak var olan dezenformasyona karşı filtre görevini üstlenecek kurumların eksikliği, kavramı sosyal ağlarda daha belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır” (Medeiros, 2017: 23). Post-truth kavramının sosyal medyada yaygınlaşmasında önemli bir yere sahip olan trol birimleri gerçeğin yeniden oluşturulması ve çarpıtılmasında başlıca rol üstlenmektedir. Trol hesaplar, hedef alınan birey ya da kurumların söylemlerini gerçekliğinden kopararak anlamı çarpıtır ve özellikle kişileri yapmadıkları açıklamanın sorumlusu yapar.

II Karabağ Savaşı Döneminde Ortaya Çıkan Sahte Haberler

27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında İkinci Karabağ Savaşı başlamış, 44 gün süren savaşta 5 şehir, 4 yerleşim yeri ve 286 köy Azerbaycan tarafının kontrolüne geçmiştir (Azertag, 2020). İkinci Karabağ Savaşı'nın başlamasıyla Ulaşım, İletişim ve Yüksek Teknolojiler Bakanlığı Ermenistan silahlı kuvvetlerinin büyük çaplı provokasyonlarını önlemek için ülke genelinde internet erişiminin kısıtlandığıyla ilgili açıklama yaptı. Aynı zamanda sahte haberlerin ortaya çıkması ve yayılmasını önlemek amacı taşıyan bu kısıtlama temasındaki şehirler hariç 12 Kasım'a kadar devam etti. Bu bağlamda Azerbaycan'da doğruluk kontrolü yapan faktyoxla.info sitesinin, internetin kısıtlandığı savaş döneminde ortaya çıkardığı ve Facebook sayfasında yayınladığı sahte haberler incelenecektir.

Fakt Yoxla Doğruluk Kontrolü İnternet Sitesi

Fakt yoxla Uluslararası Doğruluk Kontrolü ağına üye olan ve onun prensipler kodeksini kendi doğruluk kontrol etme ilkelerine dahil eden bir internet sitesidir. Site, faaliyetinde politifact.com ve factcheck.ge platformlarının deneyimlerine dayanmakta, daha çok politika, hukuk, insan hakları ve ekonomi alanlarında yayılan haberlerin doğruluk kontrolünü yapmaktadır.

İkinci Karabağ Savaşı Döneminden Örnek Haberler

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 44 günlük savaşta ortaya çıkan sahte haberlerden biri, Şuşa şehrinin Azerbaycan Silahlı Kuvvetleri tarafından alınmadan önce sosyal medyada Şuşa kalesi üzerinde Azerbaycan bayrağının dalgalandığını gösteren fotoğrafın yayılmasıyla ilgili olmuştur. Fakt yoxla sitesinin araştırmaları sonucunda fotonun Wikipedia'dan alındığı ortaya çıkmıştır. Şuşa şehrinin resmi bir şekilde Azerbaycan tarafının kontrolüne geçtiğini ise bu fotonun

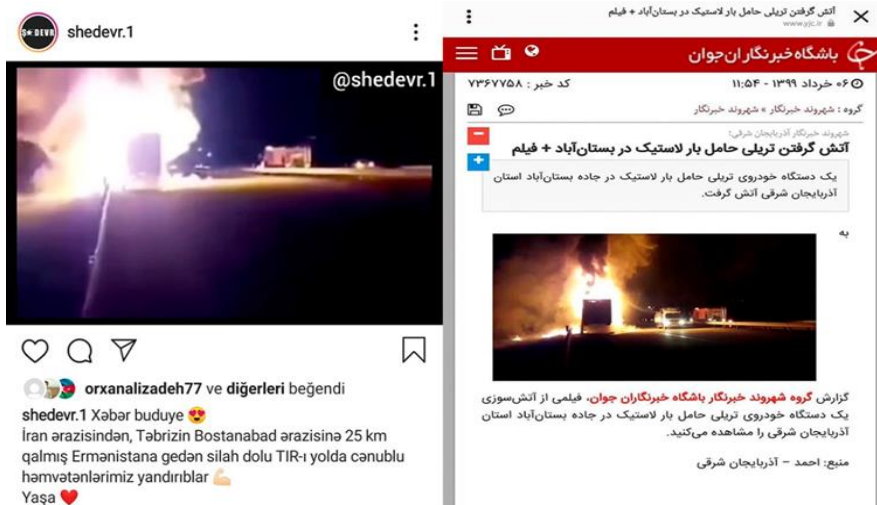
paylaşımından birkaç gün sonra - 8 Kasım'da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev açıklamıştır.

Fotoğrafla böyle bir manipülyasyon yapılarak Azerbaycan toplumu için manevi değeri yüksek olan Şuşa şehrinin işgalden kurtarıldığı haberinin sosyal medyada yayılmasının, insanların algısının yönetimi ve fotoğrafın çok fazla tepki görmesi için amaçlandığı belirtilebilir. Bu bağlamda Gültekin'in Algı Yönetimi ve Manipülyasyon kitabında, modern dünyada savaşların fiziksel olgular olmaktan çıktığını, ekonomik maliyetler ve enformasyonun hızı açısından savaşın zihinlerde sürdürüldüğü fikrine değinmek gerekmektedir. "Bir savaş alanı olarak insan zihni, açık seçik bir bombardımana maruz bırakılmakta; kanma ile kandırma bu süreçte modern dünyanın en asli unsurları haline gelmektedir" (Gültekin, 2016: 11).

Görsel 1. Şuşa Kalesi'ne Azerbaycan Bayrağı Asıldığıyla İlgili Fotoğraf

Karabağ savaşı döneminde en çok yayılan sahte haberler İranda yaşayan Azerbaycan Türklerinin İran hükümetinin Ermenistan'a silah gönderdiği kamyonları yakmasıyla ilgiliydi. Bunlardan ilki, Tebriz şehri yakınlarında görüntülediği iddia edilen fotoğraf olmuştur. Aslında görüntü, 26 Mayıs 2020 tarihinde Bostanabad şehrinin 25 kilometre yakınında çekilmişti.

Görsel 2. İranda Azerbaycan Türklerinin Protesto Eylemiyle İlgili Haber

Yine aynı şekilde Ermenistan'ın Mehri şehrine yardım götüren İran kamyonlarının yakılmasıyla ilgili daha bir görüntü yayılmış, aslında görüntülerin 20 Kasım 2019 tarihinde İsfahan şehrinde, İran vatandaşlarının doğal gaza yapılan zama protesto eylemi zamanı çekildiği ortaya çıkmıştır.

Görsel 3. İrandaki Azerbaycan Türklerinin Protesto Eylemiyle İlgili Diğer Haber

Azerbaycan'ın güvenilir ve saygın haber ajanslarında bile İran'la ilgili bu dezenformasyonlara yer verilse de, İran hükümetinin Karabağ savaşında Ermenistan'a destek verdiğiyle ilgili herhangi bir resmi haber yoktu.

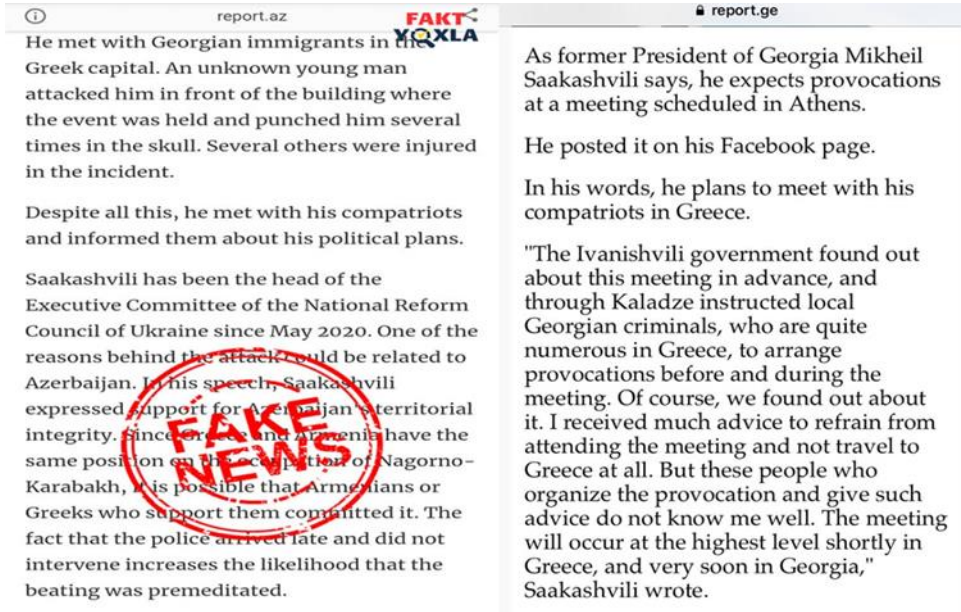

Görsel 4. İran'daki Protestolarla İlgili Azerbaycan Sitelerindeki Haberler

Dezenformasyonun doğrudan yalan bilgi üretmek, yalan ile gerçek bilgiyi harmanlamak, gerçeğin bir kısmını bütünlüğü gibi eksik olarak sunmak, fazladan çarpıtıcı bilgi eklemek gibi çeşitlerini belirten Herman ve Chomsky medyanın oldukça fazla ideolojik işleve sahip olduğunu belirtir, bunun sağlanabilmesi için

propaganda ve dezenformasyona ihtiyaç duyulduğunu ve “medyanın da egemen sınıfların lehine rızayı yeniden üretme işlevini yerine getirdiğini ifade ederler” (Herman ve Chomsky, 2012: 22). Bu bakımdan İran hükümetinin uzun yıllardır Ermenistan’a destekte bulunduğuyla ilgili Azerbaycan’daki söylentilerden yola çıkılarak İran’a karşı olan bir sınıfın bu şekilde sahte haberleri yayması medyanın belirli bir ideolojik işleve sahip olmasına örnek olarak gösterilebilir.

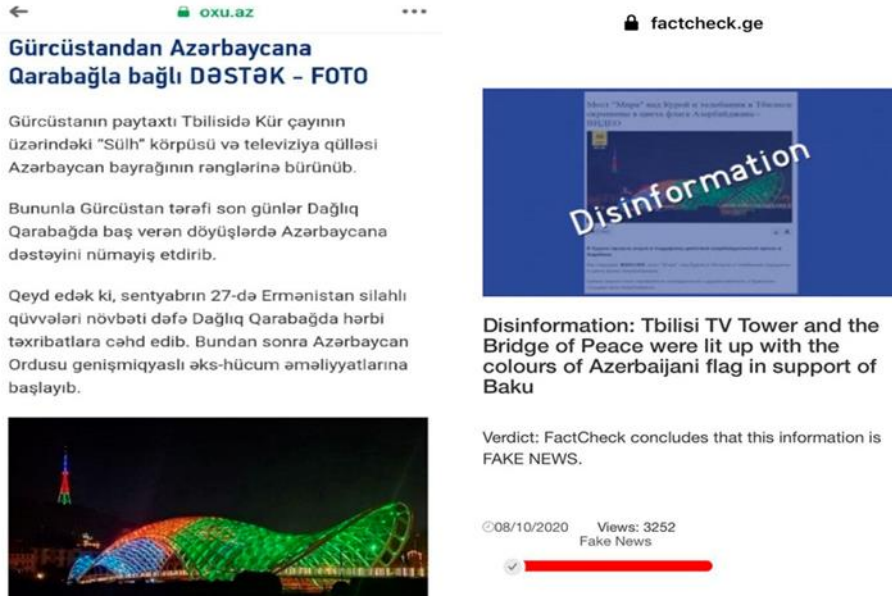
II Karabağ savaşı döneminde yayılan dezenformasyonların diğer önemli kısmı Gürcüstan’la ilgiliydi. Bunlardan ilki, Azerbaycan’ın en saygın haber ajanslarından biri olarak bilinen Report’un yaydığı Gürcüstan’ın eski Cumhurbaşkanı Mikheil Saakaşvili’nin Yunanistan’da Ermeniler tarafından dövüldüğü haberi olmuştur. Fakat Saakaşvili resmi sosyal medya hesabından yaptığı açıklamasında bunu parlamento seçimleri ile ilgili olarak rakipleri, B. İvanaşvili ve K. Kaladze’nin yaptığını belirtmiştir.

Görsel 5. Saakashvili’nin Ermeniler Tarafından Dövüldüğüyle ilgili Haber

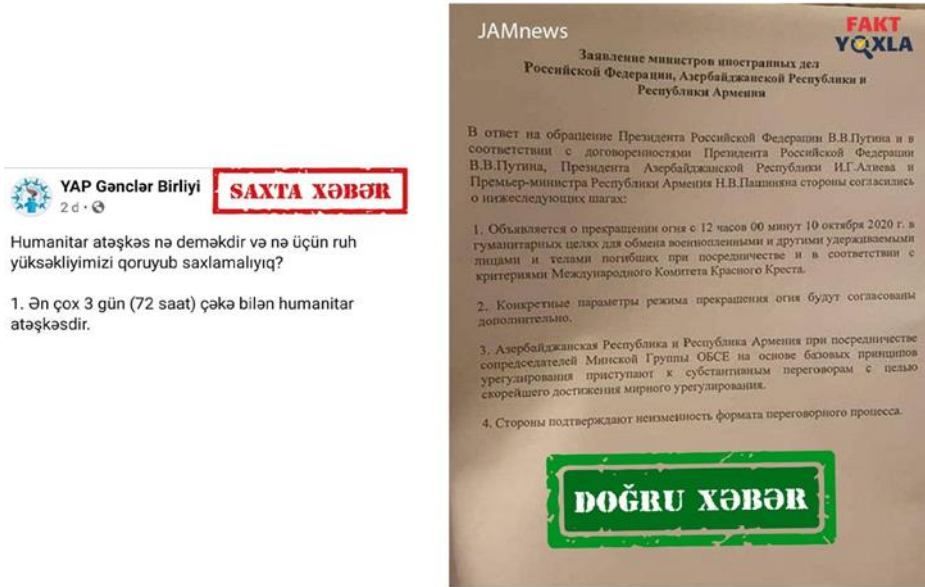
Örnek fotoğrafta, iki farklı ülkede faaliyet gösteren aynı sitenin birinde yapılan haberin diğerinde yalanlandığı görülmektedir. Azerbaycan’daki Report’un böyle bir haber yapmasındaki sebep, Saakashvili’nin Ermenistan’la savaşta Azerbaycan’ı desteklemesi olarak gösterilmektedir. Burada enformasyonun değiştirildiği, dönüştürüldüğü, çarpıtıldığı, ekonomik veya politik amaçlarla kamuoyuna sunulduğu yani bilginin dezenformasyona uğratıldığı fikri öne çıkmaktadır.

Gürcüstan’la ilgili diğer bir haber, başkent Tiflis’te Telekulle ve Barış Köprüsü’ne Azerbaycan bayrağının yansıtılması haberi olmuştur. Gürcüstan’daki haber doğrulama siteleri ise bu haberin yalan olduğunu belirtmiş, aynı zamanda Azerbaycan-Ermenistan arasındaki savaşta Gürcüstan tarafsız olduğunu resmi bir şekilde açıklamıştı.

Görsel 6. Tiflis`te Azərbaycan Bayrağı Yansıtıldığıyla İlgili Haber

Diğer sahte bir haber, 10 Ekim`de Moskova`da Azerbaycan ve Ermenistan arasında ateşkes antlaşması imzalandıktan sonra Yeni Azerbaycan Partisi`nin sosyal medya hesabından bu ateşkesin 72 saat devam edeceği haberinin paylaşılması ve hızlı bir şekilde bütün sosyal medyada yayılması olmuştur. Fakat 3 ülkenin dışişleri bakanları tarafından imzalanan resmi belgede böyle bir madde yer almamıştır.

Görsel 7. Ateşkesin 72 Saat Süreçeğiyle İlgili Yayılan Haber

Savaşın başlamasından 13 gün sonra Azerbaycan`da iktidar partisi olan Yeni Azerbaycan Partisi`nin resmi sosyal medya hesabından ateşkesle ilgili yapılan bu açıklamanın, insanların savaş motivasyonlarının düşürülmemesi ve hükumete olan güvenlerinin sarsılmaması amacıyla yapıldığı söylenebilir. Tarihsel açıdan

bakıldığında psikolojik silah olarak savaş döneminde kullanılan pekçok dezenformasyon örnekleri vardır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında savaşa katılan ülkeler siyasi, ekonomi ve askeri amaçlarla propagandaya sıkça başvurmuştur. Devletler veya belirli gruplar insanlara herhangi bir düşünceyi benimsetmek, algı oluşturmak, etkilemek ve insanları manipüle etmek için dezenformasyonu propaganda yöntemi olarak kullanmışlar.

Sonuç ve Öneriler

Tarihsel olarak medyada sahte haberlerin yayılmasında dezenformasyon ve türleri her zaman kullanılan ve karşısının alınması güç olan bir sorun olmuştur. Özellikle dünya savaşları döneminde psikolojik silah olarak devletlerin propaganda aracı olan dezenformasyon, kitlelerin algı yönetiminde başlıca rol oynamıştır. İnternetin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla dijital mecralara taşınan kitle iletişim araçları sahte haberlerin daha hızlı ve kolayca yayılmasına zemin yaratmıştır. Sosyal medya kullanımının arttığı ve her kullanıcının içerik ürettiği post-truth çağda yaşanan bilgi sağanağı, sahte ve asılsız haberlerin, gerçekliği yansıtmayan kurgulanmış video ve fotoğrafların hızlı yayılması, sanal dünyayı dezenformasyon ortamına dönüştürmüştür.

Savaş gibi olağanüstü durumlardaysa dijital ortamlardaki bilgi kirliliği medyanın en büyük etik sorunlarından biri haline gelmekte ve yeni medya araçlarının güvenli kaynak olma ihtimalini düşürmektedir. 27 Eylül'den 10 Kasım'a kadar devam eden II Karabağ savaşı döneminde Azerbaycan hükümetinin olası bilgi kirliliğine karşı ülke genelinde internet erişimini durdurması önleminin, aynı dönem ortaya çıkan sahte haberlerin bir kısmının incelenmesi sonucunda etkisiz kaldığı fikri öngörülebilir.

Sonuç itibarile hükümetler dijital medyanın sahte haber ve provokasyon risklerine karşı yasak veya kısıtlama önlemleri alarak değil, kontrolü ellerinde tutarak mücadele edebilirler. Fakat incelenen örneklerden de görüldüğü gibi bazı sahte haberlerin resmi kurumlar tarafından yayılması, hükümetlerin ve ya belli bir grupların bunu, toplumun savaş motivasyonunu yüksek tutmak amaçlı olarak yaptığı fikrini tartışılabilir kılmaktadır.

Bu bağlamda dijital mecralarda kolayca yayılan sahte haberlere karşı alınabilecek önlemlerden başlıcası bilgi kirliliğine karşı farkındalığın artırılmasıdır. Her yaş grubundan olan bireylere yeni medya okuryazarlığı eğitiminin verilmesi ve dijital becerilerin kazandırılması, sanal ortamlarda güvenilir kaynakların bulunmasında etkili bir çözüm sunabilir. Dikkat çekilmesi gereken diğer bir noktaysa, bağımsız olarak faaliyet gösteren haber doğrulama platformlarının sayısının artırılması ve yaygınlaşmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi, toplumun bu sitelerle ilgili bilinçlendirilmesi olabilir.

Bununla birlikte son yıllarda hızlı bir gelişim gösteren yapay zekâ, özellikle dil üretim modelleri (örneğin GPT-4 gibi) kullanılarak sahte haberler üretmekte oldukça etkili olabilir. Bu modeller, geniş veri kümelerinden öğrenerek doğal ve inandırıcı metinler oluşturabilir ve sahte haberlerin yayılmasında otomatik içerik üretimi önemli bir rol oynar. Yapay zekâ modelleri, belirli anahtar kelimeler veya cümleler kullanılarak tamamen sahte haber makaleleri yazabilir. Ayrıca, mevcut haber içerikleri küçük değişikliklerle manipüle edilerek yanlış bilgi yaymak amacıyla yeniden yayınlanabilir. Sosyal medya botları da yapay zekâ destekli olarak sahte haberleri hızlı bir şekilde sosyal medya platformlarında yayabilir, böylece geniş kitlelere ulaşabilir.

Derin sahte (deep fake) teknolojileri, yapay zekâ kullanarak ses ve görüntü manipülasyonları yapabilir. Bu, sahte video ve ses kayıtları oluşturarak yanıltıcı

bilgiler yaymak için kullanılabilir. Özellikle liderlerin veya ünlü kişilerin sahte videoları, gerçekmiş gibi gösterilerek dezenformasyon amaçlı kullanılabilir. Benzer şekilde, önemli kişilerin sesleri taklit edilerek sahte ses kayıtları oluşturulabilir. Bu tür teknolojiler, sahte haberlerin etkisini daha da artırabilir.

Sahte haberlerle mücadelede yapay zekâ destekli tespit sistemleri büyük bir öneme sahiptir. Bu sistemler, belirli özelliklere ve kalıplara dayalı olarak sahte haberleri tanımlayabilir, Doğal Dil İşleme (NLP) teknikleri kullanılarak metinlerin analizi yapılabilir ve doğruluk derecesi değerlendirilebilir. Ayrıca, derin sahte içeriklerin tespiti için geliştirilmiş algoritmalar, video ve ses dosyalarını analiz ederek sahtecilik belirtilerini tespit edebilir. Bu sayede, sahte haberlerin yayılması engellenebilir.

Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar, sahte haberlerin yayılmasını önlemek için hukuki ve düzenleyici çerçeveler oluşturmalıdır. Yasal düzenlemeler, sahte haber üreten ve yayanlara karşı caydırıcı cezalar uygulamalı, uluslararası işbirliği yapılarak sahte haberlerle mücadele edilmelidir. Bu tür düzenlemeler, sahte haberlerin yayılmasını engellemek için etkili bir araç olabilir.

Teknoloji şirketleri de sahte haberlerin yayılmasını önlemek için çeşitli önlemler alabilir. Haberlerin doğruluğunu kontrol eden ve yanlış bilgileri tespit eden algoritmalar geliştirilmelidir. Şirketler, platformlarındaki içerikleri düzenli olarak denetlemeli ve sahte haberlerin yayılmasını engellemek için aktif adımlar atmalıdır. Bu sayede, sahte haberlerin yayılması teknoloji şirketlerinin katkısıyla azaltılabilir.

Bu çözümler, sahte haberlerin yayılmasını önlemeye yönelik kapsamlı bir yaklaşım sunar. Yapay zekâ teknolojilerinin hem sahte haberlerin oluşturulmasında hem de bunlarla mücadelede nasıl kullanılabileceğini anlamak, gelecekte bu tür tehditlere karşı daha etkili stratejiler geliştirilmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Agbedo, C. U. ve Krisagbedo, E. C. (2014). Lying honestly for government: Linguistic manipulation as disinformation strategy in Nigeria. *Innovare Journal Of Social Sciences*, (2), 16-27.
- Akarcan, M. (2024). Dijital Medya Bağımlılığının Getirdiği Sorunlar ve Çözüm Önerileri. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 7(1), 47-54.
- Alzubi, A. (2023). The Growing Role of Digital Media in International Trade. *J Int Trade Logist Law*, 9(1): 236-240.
- Aydın, A. F. (2023). Sosyal Medyada Dezenformasyon ve Manipülasyon: 2023 Kahramanmaraş Depremi Örneği. *İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 12(5), 2603-2624.
- Dijk, V.J. (2006). *The Network Society*. London: Sage.
- Fallis, D. (2014). A Functional Analysis Of Disinformation. *Iconference*, Berlin, 4-7 March, 621-627.
- Gültekin, M. (2016). *Algı Yönetimi Ve Manipülasyon*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Herman, S. ve Chomsky, N. (2012). *Rızanın İmalatı: Kitle Medyasının Ekonomi Politikası*. Çev. Ender Abadoğlu. İstanbul: Bgst Yayınları.
- Karlova, N. A. ve Fisher, K. E. (2013). Plz Rt: A Social Diffusion Model Of Misinformation And Disinformation For Understanding Human Information Behaviour. *Information Research*, 18(1), 1-17.
- Lister, M., Dovey, J., Giddings, S., Grant, I., ve Kelly, K. (2009). *New Media: A Critical Introduction*, New York: Routledge.

- Manovich, L. (2001). *The Language Of New Media*. Cambridge: The Mit Press.
- Mcintyre, L. (2018). *Post-Truth*. Massachusetts: Mit Press.
- Medeiros, A. (2017). *The Danger Of Indifference To Truththe Post-Truth Era: Reality Vs. Perception (Vol. 27)*. Madrid: Uno.
- Misçi, S. (2006). *Yeni Medya Kullanımının Organizasyon Yapısı Üzerindeki Etkileri*, İstanbul: Yeni İletişim Ortamları ve Etkileşim Uluslararası Konferansı Bildiri Kitapçığı, 128.
- Rengim SİNE Nazlı, R. Sine ve Kara, M. (2020). *Yeni Medya Gazeteciliğinde Yalan Haberle Mücadele: Teyit.Org Örneği, Haber Üzerine Teori ve Uygulamalar*, Ed. Salih Tiryaki, İstanbul: Emek Kitap
- Pratt, D. (2017). *Manipulation: Beginner's Guide To Learn And Develop The Art Of Manipulation (1)*, Createspace Independent Publishing Platform.
- Rogers, E. (1986). *Communication Technology: The New Media In Society*. New York: Free Publishing.
- Stahl, B. C. (2006). *On The Difference Or Equality Of Information, Misinformation, And Disinformation: A Critical Research Perspective*. *Informing Science: International Journal Of An Emerging Transdiscipline*, (9) 83-89.
- Yamı, V. (2009). *Dijital Manipülasyon Ve Medya Etiği*. *Medya Ve Etik Sempozyumu*, 49-62.
- Panorama, "Post-Truth: Her Açıdan Kullanışlı Bir Kavram", <http://panorama.khas.edu.tr/dosya-posttruth-her-acidan-kullanisli-bir-kavram-192> E. 20.03.2024
- TDK Sözlük, <https://sozluk.gov.tr/>, E. 03.04.2024
- AZƏRTAC, (2020), "Hikmət Hacıyev: Ermənistanın yaşayış məntəqələrini, mülki əhalini qəsdən hədəfə alması beynəlxalq humanitar hüququn kobud surətdə pozulmasıdır", Hikmət Hacıyev: Ermənistanın yaşayış məntəqələrini, mülki əhalini qəsdən hədəfə alması beynəlxalq humanitar hüququn kobud surətdə pozulmasıdır - AZƏRTAC (azertag.az), E. 15.04.2024
- Görsel 1. Şuşa Kalesi`ne Azərbaycan Bayrağı Asıldığıyla İlgili Fotoğraf
Fakt Yoxla - 📌Son günlərdə sosial şəbəkələrdə Şuşa... | Facebook
- Görsel 2. İrandaki Azərbaycan Türklerinin Protesto Eylemiyle İlgili Haber
Fakt Yoxla - #Fakenews 📌"Shedevr.1" Instagram səhifəsi... | Facebook
- Görsel 3. İrandaki Azərbaycan Türklerinin Protesto Eylemiyle İlgili Diğer Haber
Fakt Yoxla - #Fakenews 📌 İran ərazisindən Ermənistana... | Facebook
- Görsel 4. İran`daki Protestolarla İlgili Azərbaycan Sitelerindeki Haberler
Fakt Yoxla - #Fakenews Azərbaycan mediasında! 📌Dünəndən... | Facebook
- Görsel 5. Saakashvili`nin Ermeniler Tarafından Dövüldüğüyle ilgili Haber
Fakt Yoxla - 📌ADR Hərəkatının sədri Qubad İbadoğlu və... | Facebook
- Görsel 6. Ateşkesin 72 Saat Süreceğiyle İlgili Yayılan Haber
Fakt Yoxla - 📌Oktyabrın 10-da Azərbaycan ilə Ermənistan... | Facebook